

Det psykologiska försvarets legitimitet i opinionen

Var går gränsen?

av Ola Svenonius

Abstract

The article focuses on the legitimacy of the Swedish psychological defence. It poses the question where to draw the line for the psychological defence, which is here limited to the range of activities in Sweden that protects Swedish interests against undue information influence from foreign powers or other antagonistic actors. Results from a survey on the issue are presented, which show that the Swedish population is prepared to yield extensive powers to authorities to examine both domestic and foreign media companies, and even individuals. The report discusses psychological defence from a legitimacy perspective in order to illustrate its feasibility. It concludes that even if the population generally supports extensive powers, psychological defence should be limited in scope and methods. How, and along which lines, this delineation should be conceptualised remains for future governments to decide.

EUROPAS SÄKERHETSLANDSKAP HAR genomgått stora förändringar sedan Ryssland annekterade Krim 2014. Informationspåverkan har efter omfattande ryska operationer i väst blivit en viktig försvarspolitisk fråga.¹ Den hotbild som nu diskuteras i Europa fokuserar på så kallade hybrida hot, en sorts lågintensiv konflikt där en aktör försöker påverka ett samhälle genom att kombinera flera typer av militära och icke-militära medel, och som kan innefatta många olika former av påverkan.² Mycket känns igen från efterkrigstiden, men nytt är den stora roll som informationsteknologin spelar som maktmedel.³

I svensk försvarspolitik är det som idag kallas informationspåverkan ett problem som traditionellt har tagits på stort allvar, men inte alltid med en lyckad utgång. Under andra världskriget påtvingade Statens Informationsstyrelse (SIS) svenska nyhetsme-

dier självrensning, vilket ledde till omfattande missnöje.⁴ Den misslyckade lösningen med SIS bidrog till skapandet av efterkrigstidens mer diplomatiskt sinnade institutioner: först Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och senare Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF).⁵ Många av SPF:s uppgifter förlades år 2002 till andra myndigheter, och styrelsen lades till slut ned år 2008. Fram till 2014 utgjorde informationspåverkan och psykologiskt försvar inte någon central fråga i svensk försvarspolitik, då uppmärksamheten riktades mot andra delar av totalförsvaret.⁶

Sedan dess har mycket hänt. Otillbörlig påverkan från främmande makt under fredstid, särskilt medelst sociala medier, har fått särskilt stor uppmärksamhet på grund av enkelheten och effektiviteten med denna metod.⁷ Det senaste året har dessutom frågan om konspirationsteorier och covid-19-pan-

demin seglat upp som betydande faktorer på global nivå.⁸ Desinformation och propaganda är återigen högt upp på den politiska dagordningen. Som en av de främsta åtgärderna för att bemöta informationspåverkan presenterade regeringen tidigare under 2021 förslaget att en ny myndighet för psykologiskt försvar skulle inrättas.⁹

Den nya myndigheten kommer att ha till uppgift att samordna samhällets åtgärder för att motverka antagonistiska hot i ”informationsmiljön”.¹⁰ Detta bland annat efter det att Statskontoret i en utvärdering om ansvarsförhållandena i det psykologiska försvaret hade kommit fram till att det inte finns någon aktör med ett sammantaget ansvar för frågan.¹¹ Utöver den nya myndigheten har ett intensivt utvecklingsarbete pågått de senaste åren. Polismyndigheten, Försvarsmakten, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) och Regeringskansliet, för att nämna några, har arbetat för att förstärka kompetensen att möta påverkanskampanjer från främmande makt och icke-statliga aktörer.¹² Hur det psykologiska försvaret ska arbeta, och vad gränsen går mellan legitima åsiktsyttringar och antagonistiska hot är emellertid fortsatt en öppen fråga.¹³

Att det psykologiska försvaret återigen står högt upp på den politiska dagordningen aktualiserar frågan om dess legitimitet, inte minst på grund av historien av censur då denna institution skapades under andra världskriget. På en övergripande nivå är informationspåverkan – här diskuteras frågan under fredstid – en svårhanterlig fråga, inte minst på grund av de gränsdragningar mellan motåtgärder och grundläggande fri- och rättigheter som omgärdar bemötandet av informationspåverkan.¹⁴ Under hela efterkrigstiden, liksom idag, är förtroende för svenska myndigheter i allmänhet och svensk försvarsförmåga i synnerhet en central aspekt av det psykologiska försvaret.¹⁵ Hur

ska det psykologiska försvaret agera i ljuset av de senaste decenniernas teknikutveckling? Här återuppstår frågan om censur och yttrandefrihet, eftersom sociala medier har blivit en plattform för subtil antagonistisk påverkan vars ursprung sällan är entydigt. Förtroende och i förlängningen legitimitet blir därför centrala värden för det psykologiska försvaret och dess aktörer.

Informationspåverkan och dess bemötande – en central del av det framtida psykologiska försvaret – kan betraktas som ett mikrokosmos för det klassiska legitimitetsdilemmat i politisk teori om var gränsen mellan säkerhet och frihet ska dras.¹⁶ Hur långt bör eller får staten begränsa demokratiska rättigheter, till exempel yttrandefriheten, för att garantera befolkningens säkerhet? är frågan som definierar detta dilemma, och stundtals även debatten om informationspåverkan.¹⁷ En parallell kan dras till olika former av övervakning och censur – teman som länge har diskuterats ur ett liknande perspektiv både i Sverige och utomlands.¹⁸

Premissen för artikeln, som utvecklas nedan är att en central del av det framtida psykologiska försvaret kommer att utgöras av skydd mot otillbörlig informationspåverkan mot svenska intressen. En betydande del av detta arbete kan komma att bedrivas med internet, och framförallt sociala medier som fokus.¹⁹ Eftersom sociala medier idag är en viktig kanal för samhällelig debatt uppstår frågan om den fria åsiktsbildningens förhållande till bekämpning av antagonistisk informationspåverkan, vilket är fokus för denna artikel. Artikeln behandlar inte den nya myndigheten för psykologiskt försvar i sig, utan snarare en aspekt av psykologiskt försvar som institution. I en senare del av artikeln beskrivs empiriska data. Här presenteras en enkätundersökning och dess resultat i fråga om ett antal frågeställningar om informationspåverkan och psykologiskt

försvar. Vad detta betyder för den större gränsdragningsproblematiken diskuteras i artikelns avslutande delar. Som avslutning dras slutsatser från analysen och diskuteras framtida forskningsbehov.

Härnäst följer en kort redogörelse för forskningsläget, syfte och metod.

Forskningsläge

Artikeln bygger på en forskningsgenomgång med kring informationspåverkan med utgångspunkt i en stats- och medievetenskaplig ingång till ämnet. Det saknas idag forskning som med utifrån empiriska data hanterar avvägningssproblematiken, särskilt i en europeisk och svensk kontext. Viss akademisk uppmärksamhet har ägnats åt frågan kring vad som utgör en legitim hantering av hybrida hot, informationspåverkan och desinformation. Pamment m fl har på MSB:s uppdrag tagit fram en forskningsöversikt med fokus på hur informationspåverkan kan hanteras. Här framgår en tydlig forskningslucka i fråga om bemötande, emedan forskningen har kommit längre när det gäller förståelse och analys.²⁰ Vidare har Ördén och Pamment diskuterat svårigheten att entydigt avgöra uppsåt och avsändare av s k ”influence operations”.²¹

Här framkommer att det ofta är omöjligt att attribuera påverkan. I amerikansk forskning finns en uppsjö av arbeten som behandlar vilka typer av åtgärder som är bäst lämpade för att bemöta desinformation.²² I Sverige diskuteras detta framförallt i termer av medielitteracitet och kritiskt tänkande.²³ Dessa arbeten hanterar emellertid inte den mer generella frågan om olika sätt att bemöta informationspåverkan. Till sist finns en stor mängd konceptuella bidrag gällande modern krigsföring, hybrida hot och informationspåverkan, som emellertid inte hu-

vudsakligen bygger på empiriska data utan främst för teoretiska resonemang.²⁴

I allmänhet föreligger en forskningslucka när det gäller empiriskt grundade arbeten om hur människor relaterar till informationspåverkan. Wagnsson utgör ett undantag.²⁵ I en artikel publicerad i *European Security* under 2020 rapporterar författaren resultaten från en enkätstudie och en serie digitala gruppintervjuer med fokus på informationspåverkan. I artikeln konstateras att en majoritet av de svarande anser att informationspåverkan är ett hot mot demokrati, sammanhållningen i samhället och Sveriges säkerhet. Emellertid tas inte frågan om gränsdragningsproblematiken upp, utan Wagnsson konstaterar att detta utgör ett stort behov i framtida forskning.²⁶ Denna artikel kan ses som ett försök att fylla denna lucka, både i termer av gränsdragningsproblematiken, såväl som hur människor förhåller sig till informationspåverkan som samhällsproblem.

Syfte och problemställning

Artikeln syftar till att diskutera var gränsdragningen för det psykologiska försvarets hantering av informationspåverkan går i relation till grundläggande demokratiska rättigheter, såsom opinionsfriheten. Tyngdpunkten ligger vid den fria åsiktsbildningen snarare än på psykologisk krigsföring eller dylikt. I artikeln analyseras detta problem med utgångspunkt i en enkätundersökning som Statistiska Centralbyrån (SCB) har utfört på uppdrag av Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) inom ramen för projektet ”Mythbusting i en ding ding värld?” som finansieras av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.²⁷ Studiens frågeställning lyder:

Var går gränsen för hur långt myndigheter kan gå i att bemöta misstänkt otillbörlig informationspåverkan?

Det är en fråga som inte till fullo kommer att kunna besvaras, men intentionen är att ge ett bidrag till den samhällsdebatt som nu förs på detta tema.²⁸ Nedan definieras det specifika ramverk som artikeln använder för att belysa denna fråga. Där preciseras frågeställningen ytterligare i relation till en reviderad definition av ”psykologiskt försvar”.

Det ska understrykas att artikeln inte syftar till att ta ett övergripande grepp om samtliga aspekter av det psykologiska försvaret. Den militära delen därav behandlas inte, inte heller diskuteras det civila försvaret under höjd beredskap. Snarare likställs psykologiskt försvar med verksamhet för att möta informationspåverkan under fredstid, vilket är utgångspunkten i denna artikel. Ansatsen är att utifrån deskriptiv analys diskutera ovan nämnda gränsdragning.

Gränsdragningsproblematik och informationspåverkan

Desinformation, vilseledande information och informationspåverkan

Både informationspåverkan och psykologiskt försvar är begrepp som inte har entydiga, etablerade definitioner. För att klarlägga den begreppsapparat som används i denna artikel definieras här de mest centrala begreppen som används nedan.

Den tydligaste distinktionen är den mellan avsiktliga och oavsiktliga felaktigheter. Här diskuteras dessa i termer av desinformation och vilseledande information. *Desinformation* avser ”bevisligen oriktiga eller missvisande uppgifter som skapas, presenteras och sprids för att uppnå ekonomisk vinning eller avsiktligt vilseleda allmänheten, och som kan orsaka skada för allmänheten”.²⁹ *Vilseledande information* är sådan information som antingen är direkt felaktig eller som,

tagen ur sitt sammanhang, ger upphov till missuppfattning om den ursprungliga betydelsen.³⁰ Den behöver dock inte vara avsiktligt vilseledande eller skadlig. Dessa två begrepp är relativt enkla, även om avgörandet om vad som är sant eller falskt, avsiktligt eller oavsiktligt, i praktiken är mycket svårare.³¹ Mer komplex är emellertid frågan om informationspåverkan.

Informationspåverkan förstås här som koordinerade försök att i hemlighet vilseleda en målgrupp med yttersta syfte att påverka målgruppens politiska uppfattningar, beteenden och beslutsfattande.³² I Sverige har MSB, utifrån sitt uppdrag, definierat informationspåverkan som utgående främst från främmande makt,³³ men så behöver inte alltid vara fallet – det skulle lika gärna kunna handla om andra aktörer, som t ex icke-statliga organisationer.³⁴ Centralt är att informationspåverkan inte är synonymt med t ex reklam eller proteströrelser, utan handlar om förtäckta operationer med fokus på politiska frågor eller beteenden.³⁵ Av detta framgår att många typer av t ex kommersiell påverkan inte är intressanta ur ett säkerhetsperspektiv, men också att vad som faller inom denna ram är något som förändras över tid. Vad som utgör otillbörlig informationspåverkan är helt enkelt beroende på det sammanhang i vilket aktiviteten pågår.³⁶

Pamment m fl använder i detta sammanhang akronymen DIDI för att skilja legitim från otillbörlig påverkan.³⁷ Otillbörlig påverkan är *Deceptive*, *Intentional*, *Disruptive* och *Interfering*. Med detta menas att otillbörlig påverkan är en sådan som inte är transparent eller hemlig, där avsikten är att polarisera istället för att bidra till konstruktiva lösningar, som underminerar samhällets institutioner och där en aktör stör processer som den normalt inte har del i (t ex rysk påverkan på valet i USA). Informationspåverkan, så

som det definieras i denna artikel, är alltså en sådan påverkansform.

Gränsen mellan vad som är informationspåverkan, desinformation och vilseledande information kan alltså dras utifrån dessa kriterier. Det ligger emellertid i problemets natur att detta i slutändan är svårt att avgöra. Informationspåverkan handlar i många fall om att så tvivel om offentliga institutioners pålitlighet eller att försämra en persons, en organisations eller en stats anseende.³⁸ Det går inte att utesluta att vad som utgör informationspåverkan, t ex på sociala medier, inte påverkas av tolkningsramar som definieras inom enskilda organisationer och/eller myndigheter. Således uppstår ett behov av att tänka på bemötande av informationspåverkan på taktisk nivå i termer av *mikropraktiker*, och vad som påverkar dem, vilket görs nedan.

Att bemöta informationspåverkan kan betyda väldigt olika saker, beroende på sammanhanget. Det är exempelvis inte säkert att en fientlig informationsåtgärd, t ex propaganda, bör bemötas med liknande medel. Istället kan diplomati eller andra motåtgärder vara mer lämpliga.³⁹ Här finns en betydande osäkerhet, både i forskning och i praktiken, om lämpligheten med olika åtgärder, trots att det idag finns ett flertal vägledningar för kommunikatörer och beslutsfattare.⁴⁰ Ofta diskuteras olika typer av upplysning eller utbildning som åtgärder mot informationspåverkan,⁴¹ men det kan naturligtvis också röra sig om reglering av innehåll på sociala medier, eller att vissa typer av konton helt enkelt tas bort av plattformarna själva.⁴² Vilka typer av motåtgärder som är relevanta handlar i viss utsträckning om hur själva begreppet ”informationspåverkan” definieras. En vid definition som innefattar många olika typer av verksamheter, och som inkluderar t ex proteströrelser eller reklam, kan också resultera i en bredare palett med motåtgärder

än en snäv definition som endast fokuserar på främmande makts psykologiska krigföring under krigstid.

Psykologiskt försvar

Psykologiskt försvar saknar en exakt definition.⁴³ Dess syfte är generellt att ”värna det öppna och demokratiska samhället, den fria åsiktsbildningen samt Sveriges frihet och oberoende”, vilket är en bred förståelse som även överlappar med t ex Försvarsmaktens uppdrag.⁴⁴ Mer specifikt syftar det psykologiska försvaret till:

- ”att motverka vilseledning och desinformation, inklusive ryktesspridning, och propaganda, med andra ord allt det som fientlig psykologisk krigföring ägnar sig åt;
- att säkerställa att myndigheterna kan få ut sitt budskap under en kris, såsom ett krig;
- att bidra till att förstärka befolkningens försvarsvilja, exempelvis genom att uppmärksamma opinionen kring försvarsviljan.”⁴⁵

Det psykologiska försvaret ska alltså skydda samhället mot det hot som informationspåverkan utgör men även säkerställa att viss kommunikationsinfrastruktur finns tillgänglig under krig eller kris. Med andra ord: skydda mot psykologisk krigföring (desinformation, sänkt försvarsvilja, förvanskningar av officiell kommunikation). I korthet skulle det alltså kunna konstateras att det psykologiska försvaret kan definieras som den verksamhet som skyddar svenska intressen mot otillbörlig informationspåverkan från främmande makt eller andra antagonistiska aktörer. Denna artikel utgår från det psykologiska försvaret i fredstid. Det psykologiska försvaret utövas i dagsläget inte av enskild

instans utan består av samhällets samlade ansträngning.⁴⁶

Med utgångspunkt i denna förståelse för vad informationspåverkan och psykologiskt försvar är kan alltså den grundläggande frågeställningen per deduktion även formuleras i termer av psykologiskt försvar: *Var går gränsen för det psykologiska försvarets verksamhet i fredstid?* För att utveckla förståelsen av gränsdragningsproblematiken utvecklas nedan resonemanget ur legitimitetsperspektiv.

Gränsdragningsproblematiken som legitimitetsproblem

Legitimitetsfrågan handlar om hur maktförhållanden bör utformas och begripliggöras för båda sidor i en relation. Nedan diskuteras legitimitet dels som ett förvaltningsproblem, dels som ett politiskt-teoretiskt problem. I den senare delen åberopas klassisk politisk teori i Beethams (1991) tolkning, vilket är ett sätt att gå från abstraktion till empirisk analys. Först behandlas emellertid gränsdragningsfrågan ur förvaltningspolitiskt perspektiv, vilket leder fram till legitimitetsbegreppet.

I situationer där värden ska vägas mot varandra och där den enskilde potentiellt är en part, finns en generell svårighet om ett eller båda värdena som ska vägas emot varandra är av abstrakt natur. När det gäller nationella säkerhetsfrågor omges delar av problematiken ibland av sekretess, vilket ytterligare försvårar en informerad förståelse av problemet och accentuerar behovet av tydlig kommunikation mellan berörda parter.⁴⁷ När kan yttrandefriheten anses vara inskränkt? Svaren på dessa frågor, även vägledande domar, grundar sig i slutändan på teoretiska premisser eller subjektiva värderingar med lagen som utgångspunkt. Bemötande av informationspåverkan, så som det utövas i det psykologiska försvaret, är en form av säker-

hetspolitisk mikropraktik som både karaktäriseras av sekretess och svårdefinierade värden där lagar och bestämmelser ger liten vägledning.⁴⁸ I en sådan situation präglad av otydlighet blir gränsdragningsproblematiken snarare en funktion av den bredare frågan om politisk legitimitet.

Legitimiteten för att staten ska bemöta olika typer av hot ligger till del i hotbilden själv. Under de senaste åren har ett flertal slutna högerextremistiska grupper på Facebook avslöjats i medierna, vilket inte har uppfattats som kontroversiellt. Skulle människor som normalt inte uppfattas som systemhotande bli föremål för granskning skulle reaktionerna möjligtvis bli annorlunda.⁴⁹ Detta skedde i februari 2021, när Sveriges Radio granskade Facebook-gruppen *Media Watchdogs of Sweden* (MEWAS) och lät experter på informationspåverkan titta på gruppens aktivitet.⁵⁰ Denna granskning blev kontroversiell, bl a eftersom fokus låg på personer som inte uppfattades som extrema och tillhörde en väletablerad grupp i samhället. Det uppstod med andra ord en legitimitetsdiskussion i samband med granskningen.⁵¹

I debatten som följde sändningen bredades frågan utanför den journalistiska handlingen. Istället diskuterades hur långt statliga myndigheter bör gå för att skydda samhället och om en myndighet istället för public service skulle ha utfört granskningen – var går gränsen för statligt ingripande? Svaret på dessa frågor finner vi till del i lagen: myndigheter har i sig att förhålla sig proportionellt i relation till den enskilde, vilket definieras i §5 Förvaltningslagen (SFS 2017:900). Det psykologiska försvaret är idag inte uppbyggt kring den sortens verksamhet, men i Psykförsvarsutredningen diskuteras utförligt behovet av att kunna möta informationspåverkan, t ex i situationer där desinformation sprids via sociala medi-

er.⁵² I sådana fall kan t ex styrning av vilket innehåll som får visas bli aktuellt.⁵³ Det är alltså här, i specifika situationer där den enskilde utgör en del av problembilden, som gränsdragningsproblematiken kan uppstå.

Det kan tyckas att Förvaltningslagen är tillräcklig som värderingsgrund för detta dilemma. Ur ett teoretiskt perspektiv kring statens kontrollmakt finns emellertid en bredare, klassisk debatt som handlar om auktoritet, övervakning och demokrati.⁵⁴ Denna debatt är för omfattande för att här kunna gås in på i detalj, men en del av problemet rör legitimitet.

Legitimitet är utan tvekan ett av de mest centrala begreppen inom samhällsvetenskapen.⁵⁵ Politisk legitimitet anger vad som kan anses vara en tillbörlig grad av maktutövande hos en part över en annan. Den har historiskt härletts ur olika källor, till exempel börd, gudomlig auktoritet eller moralisk rätt. I samhällsvetenskapen har traditionellt funnits två huvudsakliga sätt att använda legitimitetsbegreppet: normativt eller empiriskt, där det förra handlar om att diskutera rättmätighet utifrån olika teoretiska principer, och det andra om att mäta hur människor tycker om olika aspekter av ett politiskt styre.⁵⁶ I demokratiska samhällen härleds politisk legitimitet ytterst ur befolkningens medgivande, men även ur en serie rättsetiska principer som ska skydda t ex minoriteter. Exempel på sådana rättsetiska principer finns i FN:s stadgar för mänskliga rättigheter. Även den svenska grundlagen innehåller sådana begränsningar i statens maktutövande gentemot den enskilde.⁵⁷

Vad som definierar om ett politiskt handlande är legitimt eller inte är en klassisk fråga som inte lätt låter sig besvaras. En inflytelse-rik teori i sammanhanget formulerades 1991 av Beetham, som utgår från tre principer som definierar legitima maktförhållanden:⁵⁸

- Överensstämmelse med gällande lagar och regler (legal validity).
- Överensstämmelse med befolkningens moraliska åsikter (moral validity).
- Samtycke genom handling (ritualised consent).

Beethams teori är ett försök att vidareutveckla de klassiska teorier om legitimitet som formulerades av exempelvis Locke och Rousseau.⁵⁹ En skiljelinje går ofta mellan teoretiska och empiriska ansatser till att diskutera legitimitet. Här används ett klassiskt empiriskt mått, vilket beskrivs nedan. Modern forskning om legitimitet fokuserar på mer detaljerade frågor om t ex skillnader mellan olika befolkningsgrupper i förtroende för staten som sådan, och hur legitimitet kan härledas mellan olika politiska nivåer.⁶⁰ Beethams teori passar syftet med denna studie eftersom frågan här utgår från det grundläggande legitimitetsdilemmat så som det behandlas i exempelvis Beethams ansats.

Förenklat menar Beetham att de styrande bör agera på ett sätt som är i samklang med både formella och sociala normer i ett givet sammanhang, och att detta ska kunna påvisas genom att maktrelationen görs explicit genom t ex återkommande val eller liknande. I dagens samhälle är exempelvis objektivitet en sådan norm som är starkt kopplad till politisk legitimitet.⁶¹ Det finns många sätt att förstå legitimitetsbegreppet, och olika ansatser lägger vikt vid olika aspekter. Beethams klassiska legitimitetsteori är emellertid en god utgångspunkt i att försöka förstå olika typer av maktrelationer.

Av praktiska skäl lutar sig denna artikel mot ett av Beethams legitimitetskriterier – *moralisk validitet*. Enligt detta kriterium stärks en maktrelations eller en institutions legitimitet om de träffade accepterar, eller till och med förordar den. Vad människor anser vara tillbörligt gällande bemötande av

informationspåverkan påverkar alltså det psykologiska försvarets legitimitet. Ett vanligt förfarande för att utreda sådana spörsmål är att fråga människor vad de tycker om olika politiska frågor, vilket också sker i denna undersökning. För att svara på legitimitetsfrågan behöver vi alltså utgå från vad människor i Sverige faktiskt tycker.⁶² Var går gränsen för hur långt myndigheter kan gå i att bemöta misstänkt informationspåverkan? Om en majoritet av befolkningen anser att myndigheter inte alls bör bedriva sådan verksamhet ger detta en stark indikation på att det råder brist på legitimitet för denna del av det psykologiska försvaret.

Det är naturligtvis inte så enkelt som att människors åsikter vid ett givet tillfälle ger hela svaret till huruvida ett maktförhållande är legitimt eller ej. Juridiska, etiska, och filosofiska normer har samma bäring. Dessutom är opinionen flyktig och ändras över tid. Att mäta legitimitet i termer av moralisk validitet kan ändå ge ett bidrag till vidare samhällspolitisk och -vetenskaplig diskussion i frågan. En undersökning skulle också kunna utgå från juridisk legitimitet, d v s förenlighet med gällande lagstiftning. Detta är givetvis både relevant och nödvändigt, men denna artikel kan inte täcka in detta område. Det finns heller ingen möjlighet att utreda gränsdragningsfrågan utifrån aktivt, ritualiserat samtycke, som ett riksdagsval, eftersom frågan om det psykologiska försvaret inte har tillräcklig politisk slagkraft för att ha bäring på nationella val. Istället närmar vi oss frågan på en empirisk nivå där människors åsikter om ett fenomen är utslagsgivande. Detta är inte ett uttömmande mått på legitimitet, utan endast en delmängd. I det följande redovisas resultaten från en enkätundersökning på detta tema, vilket lämpar sig väl för att diskutera både legitimitetsfrågan såväl som gränsdragningsproblematiken.

Vad anser befolkningen när det gäller bemötande av informationspåverkan?

Föreliggande studie är en konceptuell diskussion om gränserna för den institution som har återskapats i Sverige efter 2014: det psykologiska försvaret. I samband med att en ny myndighet för psykologiskt försvar skapas den 1 januari 2022 blir det viktigt att diskutera hur denna verksamhet bör bedrivas. Föreliggande studie bidrar med underlag till en sådan diskussion. Studien bygger ovanstående resonemang om gränsdragningar och legitimitetsfrågor och baseras på empiriska data från Statistikmyndigheten (SCB). Nedan rapporteras resultat från en enkätundersökning som FOI lät utföra inom ramen för projektet ”Mythbusting i en ding ding värld?”. Kapitlet börjar med att beskriva enkätstudien, samt redovisar några nyckeldata ur urvalsgruppen. Det fortsätter sedan med att redovisa svarsfrekvenser för ett antal frågor ut enkäten.

Enkätundersökningen

SCB genomförde under vinter/vår 2020 en enkätundersökning på uppdrag av FOI med fokus på informationspåverkan. Ett frågeformulär distribuerades till ett slumpmässigt urval om 5 000 personer av den svenska befolkningen i åldrarna 18–80 år. Urvalsramen omfattade 7 295 397 personer. Svarsfrekvensen var ca 30 procent, vilket är lågt men förhållandevis vanligt idag.⁶³ Underrepresenterade i svarsunderlaget är unga, utrikes födda och lågutbildade, vilket även det är vanligt, även om jämförbara studier har haft mindre bortfall.⁶⁴ Det totala antalet svarande var 1 545.

Enkäten ställdes ett antal frågor med bäring på den aktuella debatten om informationspåverkan och psykologiskt försvar. På ett liknande sätt som i SOM-undersökningen

ställdes frågor som rörde politiskt kontroversiella lösningar på samhällsproblemet i fråga.⁶⁵ I detta fall ställdes bl a frågan om myndigheter ska kunna ”korrigera” inlägg på sociala medier (se nedan). Syftet med denna fråga var att undersöka hur långtgående kompetenser som respondenterna var villiga att ge svenska myndigheter, även om denna typ av hantering inte är förutsedd av exempelvis den nya myndigheten för psykologiskt försvar. Analysen nedan är således av principiell karaktär och svaren på enkätundersökningen kan därmed vara behjälpliga till att belysa debatten som beskrevs ovan.

Nedan redovisas ett urval av enkätundersökningens frågeställningar som bedömdes ha särskild relevans för frågan om gränsdragningar rörande bemötande av informationspåverkan. Framställningen är deskriptiv med fokus på univariat analys. All databearbetning har utförts med Stata 15. Enkätundersökningen har genomgått etikprövning av Etikprövningsmyndigheten.⁶⁶

SCB har tagit fram vikter med hjälp av registerdata för att kompensera för bortfallet i undersökningen. För att öka resultatens validitet anges genomgående viktade resultat. Ändå bör svarsfrekvens och viktning tas i beaktande och undersökningens resultat bör tolkas med viss försiktighet. Det betyder inte att resultaten inte är giltiga, utan bara att exakta procentgränser inte nödvändigtvis motsvarar de som faktiskt återfinns hos befolkningen.

Nyckeltal för urvalsgruppen gällande de variabler som mest påverkade bortfallet har använts i beräkning av vikterna. De återges i *figur 1*, både före och efter viktning. Där ser vi en mycket jämn könsfördelning. Överrepresentationen av respondenter i åldrarna 50-69 blir också tydlig, såväl som en överrepresentation av inrikes födda och högutbildade. Dessa värden korrigeras genom att man använder vikter i de statistiska

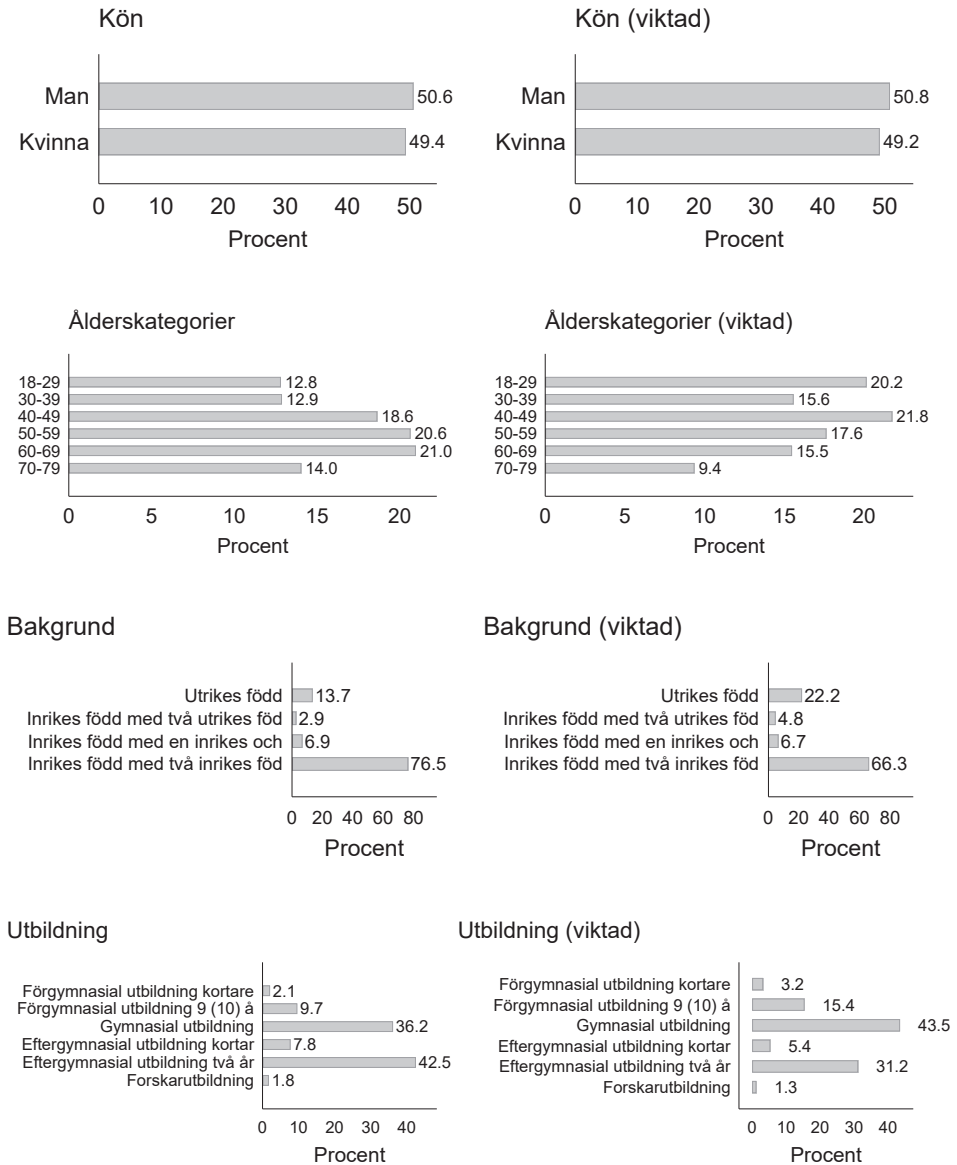
beräkningarna som baseras på den svenska befolkningen verkliga värden för de olika variablerna, för att på så sätt åstadkomma mer rättvisande resultat.

Det bör noteras att respondenterna presenterades med förenklade definitioner av informationspåverkan och psykologiskt försvar. De fick följande information i början av frågeformuläret: ”Psykologiskt försvar är en del av totalförsvaret och handlar om att bemöta fiendlig informationspåverkan och propaganda. Med informationspåverkan menas information som är avsiktligt felaktig, vilseledande, och störande för någon annan, t ex i samband med ett nationellt val.” I enkätens missiv stod även följande text:

De senaste åren har frågan om otillbörlig informationspåverkan, till exempel i form av ”falska nyheter” och vinklad nyhetsrapportering fått stor uppmärksamhet. För att hjälpa de som arbetar med att motverka informationspåverkan utvecklar FOI bättre metoder för kommunikation med allmänheten. Forskningsprojektet ”Mythbusting i en ding ding värld?” syftar till att bidra med kunskap på detta område, som kan lära oss mer om hur myndigheter ska kommunicera med olika grupper av befolkningen för att bättre nå fram med sina budskap.

Det som undersöks är med andra ord åsikter om informationspåverkan förstått i termer av vilseledning av medier och/eller i samband med valprocesser. Detta bygger naturligtvis på en begränsad förståelse av problemet. Eftersom informationspåverkan är svårt att definiera skulle en mer utförlig beskrivning riskera att styra respondenterna alltför mycket.

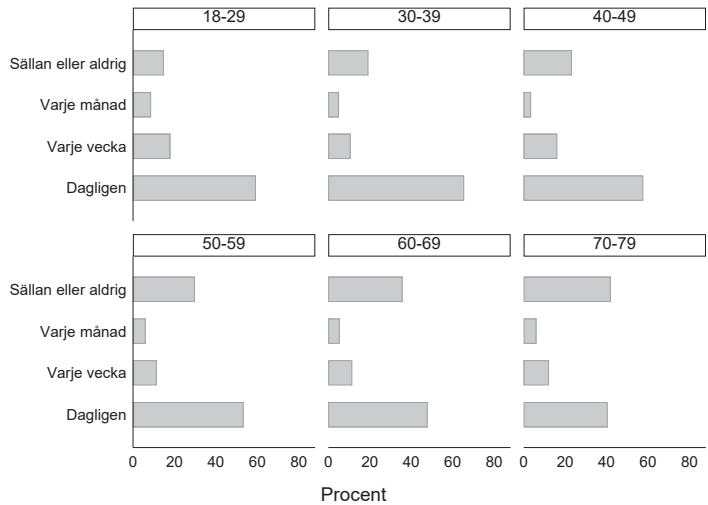
En viktig utgångspunkt i det sammanhang som diskuteras här är kännedom om sociala medier, eftersom detta kan anses påverka resultatens validitet. Om respondenterna visste hur sociala medier fungerar hade de större

Figur 1. Demografiska data före och efter viktning. Källa: FOI/SCB 2020.

möjlighet att förstå frågorna på ett korrekt sätt. På frågan om respondenterna använder sociala medier svarade 88 procent av respondenterna att så var fallet. Andelen positiva svar var även hög i de äldre åldersgrupperna.

Detta är en hög siffra och det ska beaktas att många inte använder sociala medier dagligen. Ändå är detta urval av respondenter i övervägande majoritet användare av sociala medier, framförallt Facebook (75 procent),

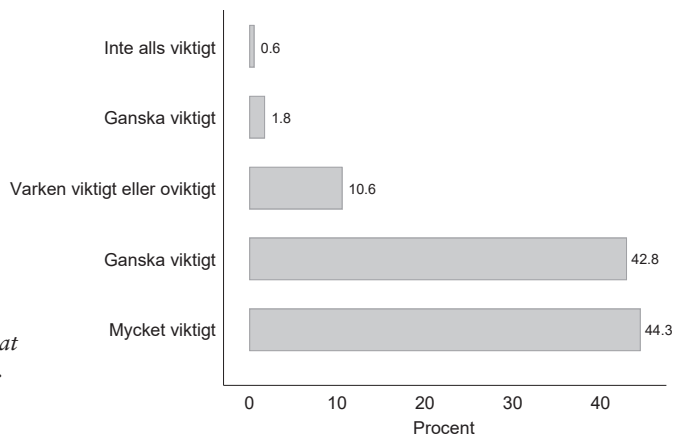
Figur 2. Facebook-användande i respondentgruppen per åldersgrupp. Källa: FOI/SCB 2020.

vilket är viktigt i sammanhanget. En stor majoritet förstår alltså hur Facebook och andra sociala medier fungerar.

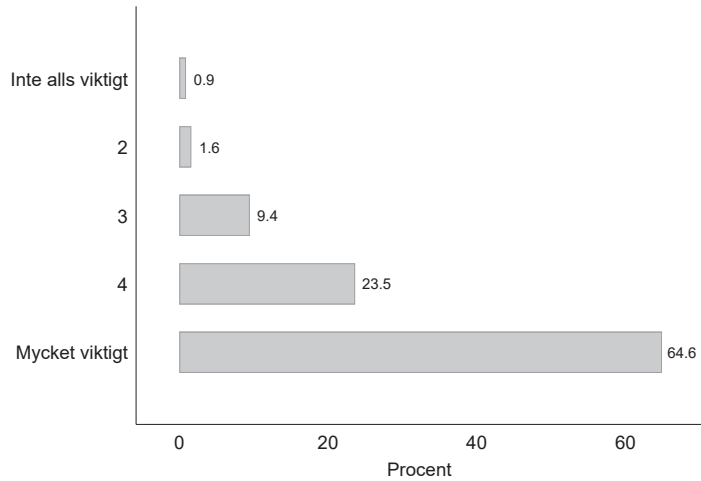
Hur viktigt är informationspåverkan?

För att närma oss frågan om allmänhetens åsikter om psykologiskt försvar börjar vi med att titta på samhällsrelevans för informationspåverkan. Hur viktig är frågan om informationspåverkan för respondenterna? *Figur 3* visar den procentuella fördelningen av svaren på frågan ”Enligt din mening, hur viktig anser du att frågan om informationspåverkan är för Sverige idag?”

Vi ser alltså att en stor majoritet anser att informationspåverkan är ett viktigt tema i dagsläget. Detta återspeglar den stora mediala uppmärksamhet som kringliggande frågor har haft de senaste åren i Sverige. Nästa steg är att undersöka frågan om psykologiskt försvar. Utifrån den definition av psykologiskt försvar som ges ovan blir det tydligt att inte bara statliga myndigheter som MSB, utan även medier som public serviceföretagen har en uppgift i det psykologiska försvaret. I viss utsträckning sammanfaller det psykologiska försvaret, i den breda bemärkelse som används här, med det vardagliga journalistis-

Figur 3. Vikten av temat informationspåverkan. Källa: FOI/SCB 2020.

Figur 4. Vikten av att Sverige har ett psykologiskt försvar. Källa: FOI/SCB 2020.

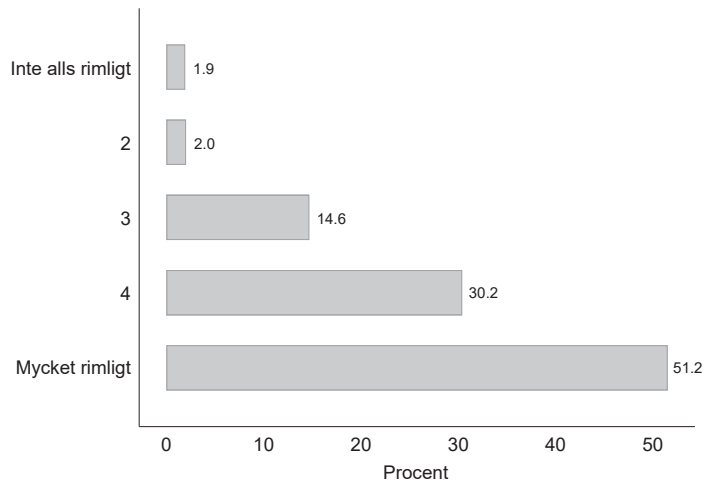
ka arbetet. FOI har frågat respondenter vid flera tillfällen hur viktigt det är för Sverige att ha ett psykologiskt försvar. Wedebrand rapporterar i en tidigare undersökning att 93 procent anser att detta är "ganska" eller "mycket viktigt". I föreliggande studie svarade respondenterna på en femgradig skala med ytterligheterna "inte alls viktigt" och "mycket viktigt".⁶⁷ Andelen med de två högsta alternativen är här, likt Wedebrands studie, 88,2 procent (se *Figur 4*).

Hur bör det psykologiska försvaret användas?

Ovanstående resultat understryker vikten av att ha ett psykologiskt försvar i allmänhetens ögon men säger ingenting om var gränsen går för hur det kan tänkas agera. För att mäta detta ställdes två frågor i olika delar av enkätundersökningen som fokuserade på acceptans för att det psykologiska försvaret används i fredstid. Den första frågan ställdes i början av enkäten och frågade "Hur rimligt tycker du att det är att det psykologiska försvaret används i fredstid för att bemöta informationspåverkan och propaganda?" Resultaten redovisas i *Figur 5*.

Som figuren visar anser över 70 procent av respondenterna att det psykologiska försvaret rimligen bör användas även i fredstid. Detta är inte okontroversiellt eftersom de aktiviteter som ett psykologiskt försvar utför i vissa fall kan anses tangera den fria åsiktsbildningen. I denna undersökning finner dock dylik verksamhet alltså stöd av en betydande majoritet av respondenterna.

Vad ett psykologiskt försvar faktiskt gör kan emellertid vara diffust. Hur långt går legitimiteten egentligen? Är det samma sak att generellt stödja ett psykologiskt försvar som är aktivt under fredstid och att stödja granskningar av grupper eller till och med enskilda individer? I undersökningen fick respondenterna ta ställning till två interventioner, bl a av en fiktiv "Myndighet för psykologiskt försvar", i form av fingerade faktagranskningar på sociala medier. Faktagranskningarna visualiserades i form av kortfattade kommentarer till inlägg där den fiktiva myndigheten på olika sätt meddelade att innehållet var vilseledande. Varje respondent fick se två av totalt fyra olika typer av vad som i enkäten kallades "korrigeringar". Dessa utformades på ett liknande sätt som idag utförs av olika fakta-

Figur 5. Hur rimligt att det psykologiska försvare används i fredstid? Källa: FOI/SCB 2020.

granskningsorganisationer, exempelvis den Europeiska Unionens utrikestjänstens enhet East Stratcom Task Force, som vederlägger missvisande inlägg av utländska medieföretag.⁶⁸

Efter det att respondenterna hade svarat på flera frågor om dessa granskningar ställdes frågan ”Tycker du att myndigheter i fredstid bör arbeta med att korrigera ’falska’ nyheter och desinformation publicerade av...” följt av fyra alternativ (enskilda/företag och inhemska/utländska). Frågan syftade till att undersöka hur respondenterna ställde sig till att svenska myndigheter granskar t ex ryska RT eller Sputnik, men är relevant även i det sammanhang som diskuteras här.

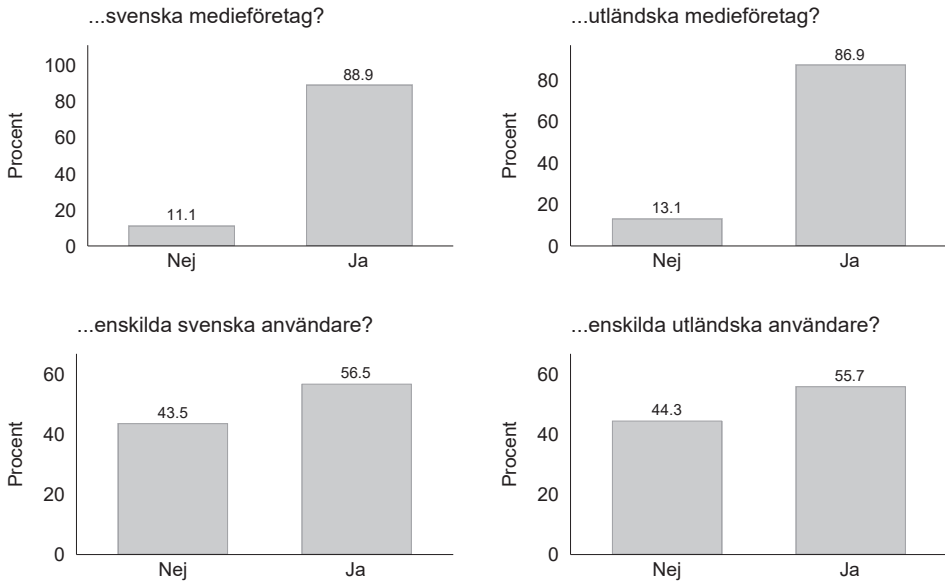
Syftet med exemplen var att visa respondenterna ett ur myndighetsperspektiv betraktat interventionistiskt förfarande, men som ändå kunde verka realistiskt för de svarande. Exempelvis nämns i Psykförsvarsutredningen att den nya myndigheten för psykologiskt försvar vid behov ska kunna genomföra egna ”motåtgärder”.⁶⁹ Därmed inte sagt att det är så den framtida myndigheten i realiteten kommer att arbeta, men att det är en *möjlig tolkning* av vad sådana motåtgärder skulle kunna innebära. Ur histo-

riskt perspektiv, med erfarenheterna från Statens Informationsstyrelse som nämndes inledningsvis, är det relevant att studera hur svenska medborgare idag uppfattar olika typer av ingripande verksamhet från myndigheter, även om dessa kan te sig orealistiska för den insatte.

Huvudbudskapet är att respondenterna var bekanta med vilken typ av verksamhet som åsyftades med begreppet ”korrigering” i frågeformulärets sammanhang. Svaren ses i *Figur 6*.

Vi kan i svaren se att en överhängande majoritet av respondenterna anser att det är rimligt att svenska myndigheter granskar medieföretag under fredstid. Andelen som är positiva är stor med tanke på de grundlagskyddade rättigheter som journalistisk verksamhet har i Sverige och som en granskning skulle kunna anses stå i konflikt med. Det är möjligt att detta inte beaktades av respondenterna eftersom de inte fick någon information om detta. Svaren bygger alltså möjligen inte på ett gediget informationsunderlag för respondenterna. Trots det visar svaren tydligt att med kunskap om vad ett interventionistiskt psykologiskt försvar innebär anser en majoritet ändå att myndigheter bör

Tycker du att myndigheter i fredstid bör arbeta med att korrigera "falsa" nyheter och desinformation publicerade av...

Figur 6. Acceptans för psykologiskt försvar under fredstid. Källa: FOI/SCB 2020. Svenska medieföretag=1260; utländska medieföretag=1185; svenska enskilda användare=1043; utländska enskilda användare=1034.

ha rätt att korrigera falska och vilseledande budskap som produceras av medieföretag, även i utlandet.

Svarsfrekvensen på frågan om hanteringen av vilseledande eller falsk information från enskilda individer är mer svårtolkad. Frågorna har betydligt högre bortfall, vilket rimligen beror på att temat är komplicerat. Ändå svarar en majoritet av respondenterna att myndigheter bör kunna granska enskilda individer, även i utlandet. Detta måste naturligtvis tolkas med försiktighet, men undersökningen ger, prima facie, det psykologiska försvaret stöd att agera långt mer vittgående än vad som diskuteras i t ex Psykförsvarsutredningen ur den svenska befolkningens synvinkel. Mot ljuset av att denna fråga gällde enskilda individer får det antas att en granskning av exempelvis

en Facebookgrupp faller någonstans mellan detta och ett medieföretag.

Psykologiskt försvar som säkerhetspolitisk mikropraktik

Hur ska då resultaten tolkas och vilka implikationer har det för frågan om att möta informationspåverkan inom ramen för det psykologiska försvaret? Frågorna som ställdes i enkäten bedöms med utgångspunkt i ovanstående vara tillräckligt precisa för att kunna appliceras på det förestående problemet. Räcker då detta för att avgöra Beethams kriterium för moral validity?

Legitimitetsfrågan

Verksamheten att möta otillbörlig informationspåverkan – inom ramen för det

psykologiska försvaret – utövas i dagsläget inte av enskild instans utan består av samhällets samlade ansträngning.⁷⁰ Det kan liknas vid en orkester, där varje aktör motsvaras av en musiker, och varje handling är en ton som spelas. Idag leds inte orkestern av någon dirigent, utan varje instrumentgrupp spelar sin egen melodi utifrån ett övergripande tema som definieras av regeringen och MSB. Det är i slutändan en tolkningsfråga huruvida det psykologiska försvaret utgör en helhet eller om det endast består av de respektive aktörernas isolerade verksamheter. Det består idag av en samling små handlingar, med andra ord en aggregation av säkerhetspolitiska mikropraktiker.

När denna idé under kommande år ser ut att ta en mer konkret form är det viktigt att diskutera hur denna nya institution ska fungera, vilka dess befogenheter ska vara och var gränsen går i relation till individen och utövandet av grundläggande politiska rättigheter. Enligt den modell som diskuteras ovan kan legitimitet tolkas som explicit samtycke till regler som överensstämmer med samhällets moraliska uppfattning. Ovanstående empiriska framställning syftar till att belysa några av huvuddragen av denna moraliska uppfattning.

Som framställningen ovan visar åtnjuter myndigheters samlade bemötande av informationspåverkan under fredstid en hög grad av acceptans från den svenska befolkningen. Till och med gällande offentlig korrigering av information gentemot enskilda, också utländska medborgare, anser en betydande majoritet av respondenterna vara inom ramen för rimligt myndighetsagerande. Det ska tilläggas att på grund av den låga svarsfrekvensen bör resultaten generaliseras endast med viss försiktighet – det är inte säkert att undersökningen är representativt för befolkningen i stort.⁷¹ Emellertid har resultaten viktats för att kompensera för

bortfallet. Med viss säkerhet går det alltså att anta att den verkliga fördelningen inom befolkningen inte befinner sig alltför långt från den som redovisas ovan.⁷²

Att fastställa en kollektiv moraluppfattning enbart med utgångspunkt i en enskild enkätundersökning är i sig svårt; ett flertal undersökningar över lång tid skulle vara erforderliga. FOI:s enkätundersökning ställde dessutom endast frågor om medieföretag och enskilda användare. En ökad precision i svarsalternativen hade givetvis varit önskvärd för att dra en tydligare slutsats. Eftersom en granskning av individer torde vara mer begränsande i termer av yttrandefrihet och eventuellt även social stigmatisering, bör svaren rimligen tolkas så att granskning av en t ex chattgrupp även den är ungefär lika kontroversiell. Resultaten ger således tentativt stöd till Beethams moraliska validitetskriterium.

Psykologiskt försvar och kameraövervakning

Givet att granskningar av medieföretag och möjligen även enskilda individer anses vara en legitim verksamhet – betyder detta att ett framtida mer sammanhållet psykologiskt försvar *bör* granska dylika företeelser?⁷³ Finns det andra samhällsområden där problemstrukturer uppstår som kan liknas? Frågan som här ställs är hur vi ska förstå bemötande av informationspåverkan som verksamhet. För att belysa detta kan en analogi med kameraövervakning användas.

Kameraövervakning är, likt informationspåverkan, också en intressant fråga gällande avgränsningar och effektivitet. En välkänd kritik mot kameraövervakningens effektivitet är att kameror skapar en skenbar översikt samtidigt som observatören tror sig uppfatta helheten. Det finns mycket som bilden missar. Vidare resulterar kameraövervakning ofta

inte i en effektiv reduktion av brottsligheten, utan förskjuter endast brotten bort från kamerans upptagningsområde. Till sist har utvärderingar visat att kameraövervakning inte reducerar brottsligheten nämnvärt, med undantag för vissa specifika brott, t ex bilstölder. Kameror fungerar väl om de har hög täckningsgrad och är installerade i avgränsade områden med få utgångar, och särskilt i kombination med andra åtgärder.⁷⁴ Ändå är kameraövervakningen ett populärt och uppskattat tvångsmedel, både av allmänheten och lagvårdande myndigheter.⁷⁵ Kameror skapar i viss mån en trygghetskänsla, ger operatörer en snabb överblick och hjälper dessutom till att samordna insatser.⁷⁶ Dessutom kan ny teknik och genomtänkta rutiner göra att övervakningen faktiskt blir mer effektiv också ur brottspreventiv sikt.

Samma sak kan sägas om det psykologiska försvaret: det kanske inte förhindrar informationspåverkan men sannolikt fördrivs den något. Det kan vidare ge en känsla av trygghet att veta att Sverige har ett skydd mot informationspåverkan. Det kan slutligen, i samband med andra åtgärder, vara en del av ett effektivt samhällsskydd under fredstid; chansen att lyckas med påverkansoperationer sänks desto högre den psykologiska beredskapen hos måltavlan är. En myndighet för psykologiskt försvar skulle kunna samordna insatser hos olika aktörer och på så sätt öka effektiviteten.⁷⁷ För att föra vidare analogin med kameraövervakning kan detta vara tillräckligt. På samma sätt som att kameror vid ett torg fördriver brottsligheten bortom upptagningsområdet, underlättar polisens insatser och ger underlag för bevisföring, kan ett väl genomtänkt psykologiskt försvar höja samhällets motståndskraft.

Ovan diskuteras emellertid psykologiskt försvar i termer av säkerhetspolitiska mikropraktiker, vilket betyder att blicken riktas mot en taktisk nivå, där själva granskningen sker.

Även här finns det intressanta paralleller med kameraövervakningen. Kameraövervakning sker i ökande grad automatiserat, men alltså är det en praktik som utförs av människor som själva manövrerar den tekniska utrustningen. Motsvarande är även sant för det psykologiska försvaret. Människors färdigheter och begränsningar påverkar således övervakningen. Forskare har t ex studerat hur kameraoperatörer agerar, hur de identifierar relevant information och hur svårt det är att övervaka ett rörligt flöde av information.⁷⁸

I sin avhandling *Selektive overblikk* diskuterar t ex Lomell hur konstruktionen av hot förskjuts under en försöksperiod med kameraövervakning.⁷⁹ En operatör förväntas också överblicka en stor yta medelst ett flertal observationsmetoder. Ibland inkommer larm från allmänheten men i regel larmar operatören själv först. Vad som utgör ett hot beror alltså till stor del på operatörens kognitiva färdigheter, förståelseram, utbildning och organisationens mer eller mindre uttalade förståelse om hur problem ska tolkas. Koskela diskuterar interaktionen mellan kamerans blick och de som observeras och noterar att det ibland verkar finnas en ömsesidig konstituering mellan de båda.⁸⁰ Vissa människor uppsöker aktivt övervakningen, medan andra skyr den.

Smith, slutligen, studerar en rad beteenden hos kameraoperatörer som påverkar övervakningens effektivitet – allt ifrån leda till organisationskultur.⁸¹ Kameraövervakningen kan verka stabil och objektiv, skriver han, men denna tolkning förbiser dess implementering som relationellt och rörligt medium: som kommunikationsmedel och socialt mätverktyg.⁸² Kort sagt, betraktas övervakningen som mikropraktik rymmer detta en rad relationer, spänningar och oförutsedda utfall som i högsta grad kan påverka hur den fungerar i sitt institutionella, sociala och politiska sammanhang.

På ett liknande sätt som kameraövervakning har det psykologiska försvaret generella förutsättningar, som tidigare nämnts, men påverkas också sannolikt av specifika och kontextberoende faktorer. En av principerna bakom hybrida hot och informationspåverkan är att ursprunget till de fientliga handlingarna ska förbli dolt; förnekbarhet är en central komponent i strategin.⁸³ Ett perspektiv på det psykologiska försvaret som mikropraktik innebär att förutse och integrera detta osäkerhetsmoment i arbetet. I det sammanhang som diskuteras här kan kontextberoendet nödvändiggöra en eftertänksamhet i hur insatser riktas, mot vem eller vilka, vilken effekt som eftersträvas, samt hur handlingarna påverkar det psykologiska försvarets legitimitet. Satt i ett sammanhang med psykologiskt försvar ställs naturligtvis höga krav på att etablera både avsikt och förmåga att störa det svenska samhället, såväl som en god bild av huruvida främmande makt ligger bakom försöken att påverka svensk politik.

För att informationspåverkan ska anses som otillbörlig behöver en normativ måttstock sättas i bruk. Pamments m fl verktyg DIDI, som nämndes ovan, anger att informationspåverkan är endast relevant om den är Deceptive, Intentional, Disruptive och Interfering.⁸⁴ Det är en sådan måttstock. I varje enskilt fall utförs mikropraktiker av kommunikatörer vid olika myndigheter, var om en med olika uppdrag. Avgörandet om hur varje myndighet kommer att utöva sin funktion i det framtida psykologiska försvaret beror mycket på hur hotbilden uppfattas och vilka normer som styr användningen av t ex DIDI som måttstock för informationspåverkan. Betraktat som mikropraktik kan bemötande av informationspåverkan på taktisk nivå därför förstås som behäftad med liknande problemstrukturer som kameraövervakningen, även om de båda praktiker-

na naturligtvis utgör helt olika verksamheter. Detta förhållande i identifieringen av informationspåverkan ökar känsligheten i bemötande-aspekten av densamma. Måttstocken som appliceras – den normativa grunden för arbetet – bör därför betraktas som partitur för den orkester som utgör det psykologiska försvaret. Det är sannolikt här som den nya myndigheten finner en av sina primära nyttofunktioner – som dirigent för orkesterns olika sektioner.

Slutsatser

Denna artikel är ett delresultat av projektet ”Mythbusting i en ding ding värld?”. Det råder ingen tvekan om att dagens verklighet tangerar den gamla tidskriften *En ding ding värld* i termer av oväntade och otroliga händelser blandat med en ordentlig dos lögn och påhitt. När sociala medier mobiliseras som vapen länder emellan – se Tong m fl – påverkar den omfattande desinformationemellertid centrala aspekter av det svenska demokratiska statskicket. Reaktionen på detta är bland annat det psykologiska försvaret.⁸⁵

Resultat

Resultatet av denna artikel bygger på antagandet att psykologiskt försvar är sådan verksamhet som bemöter otillbörlig informationspåverkan mot svenska intressen. Självklart är detta endast en del av vad psykologiskt försvar kan utgöra – andra verksamheter finns givetvis också, som stöd till medieföretag och värnandet om försvarsviljan. På samma sätt består psykologisk krigföring av mer än bara informationspåverkan.

Med utgångspunkt i de empiriska data som redovisas ovan finns det indikationer på att dylika granskningar av misstänkt informationspåverkan skulle accepteras av en

majoritet av befolkningen. Artikelns vägledande fråga var

Var går gränsen för hur långt myndigheter kan gå i att bemöta misstänkt informationspåverkan?

Den omformulerades senare till:

Var går gränsen för det psykologiska försvarets verksamhet i fredstid?

Frågorna är identiska utifrån de definitioner som används här. Svaret är emellertid långt ifrån enkelt. Att avgöra gränsdragningsproblematiken är en delikat fråga och kan inte avgöras helt baserad på ovanstående redovisning. Snarare representerar resultaten ovan ett bidrag till en mer omfattande diskussion.

Artikeln visar att det finns stöd för att anta att den svenska befolkningen, med vissa reservationer, är beredd att tillskriva det psykologiska försvaret vittgående befogenheter. Både utländska och inhemska medieföretag, såväl som individer, bör kunna granskas för att man ska råda bot på problemet med desinformation. Huruvida detta gör ett sådant psykologiskt försvar legitimt är en annan fråga. Ytterligare legala principer och mer explicita former av samtycke skulle erfordras för att fastställa legitimitetsfrågan med större säkerhet. Analysen ovan är smal i den bemärkelse att den endast behandlar det förtroende som respondenterna i en studie tillskriver det psykologiska försvarets aktörer. En vidare studie skulle kunna diskutera frågan om legalitet och ritualiserat samtycke (t ex genom val). Vidare för att på så sätt närma sig problemet på ett bredare plan. Ändå utgör resultaten ett intressant nedslag i den pågående institutionaliseringen av det psykologiska försvaret.

För legitimitetens skull är det viktigt att det psykologiska försvarets normativa bas utvecklas på ett transparent och för allmänheten förståeligt sätt, något som också har framförts i andra sammanhang.⁸⁶ Detta vi-

sade om inte annat Sveriges Radios granskning av Facebookgruppen MEWAS, som nämndes ovan. En institution som – i alla fall ur allmänhetens ögon – uppfattas verka på ett så kontroversiellt område som informationspåverkan behöver visa att den upprätthåller proportionerlighet och opartiskhet som ligger till grund för public service, och den svenska förvaltningen i allmänhet. Det psykologiska försvarets legitimitet bygger på medborgarnas acceptans, om än implicit, av den svenska försvarspolitik. Denna artikels bidrag är att den visar hur hög acceptansen är för vissa typer av åtgärder, och hur ambivalent bilden blir när det handlar om enskilda individer.

Framtida forskningsbehov

Det står klart att forskningsbehovet i framtiden är stort. Omfattande studier av det psykologiska försvaret som både mikro- och makropraktik kommer att behövas för att man ska kunna utvärdera vilka åtgärder som är effektiva och proportionerliga i en svensk och en europeisk kontext. Denna artikel belyser delar av gränsdragningsproblematiken i samband med bemötande av informationspåverkan, men hur det psykologiska försvaret ska fungera och vilka typer av insatser som det kommer att resultera i är fortfarande öppna frågor. Vilka kompetenser bör olika delar av det psykologiska försvaret ha? Hur fungerar samverkan mellan samhällets olika typer av aktörer i detta nya institutionella landskap? Hur kan samverkan med civilsamhället och näringslivet utvecklas? Vem sköter tillsyn och hur ska det psykologiska försvarets effektivitet utvärderas? I takt med att det framtida psykologiska försvaret blir tydligare behöver också de etiska och institutionella avgränsningsfrågorna besvaras. Detta är en viktig framtida uppgift för både den politiska ledningen och forskarsamhället.

Utöver detta finns ett stort antal mer operativa frågor som idag framstår som allt mer brisanta: Hur ska människor som påverkats av desinformation ”vinnas tillbaka”? Hur kan informationspåverkan förebyggas med hjälp av den ”orkester” som utgör det svenska psykologiska försvaret? Fungerar faktagranskningar i Sverige på samma sätt som t ex i USA, varifrån huvuddelen av forskningen på området kommer? Hur långt bör det psykologiska försvarets kontakter med t ex den privata sektorn utvecklas, givet att ansvarsutkrävande ska vara möjligt? Dessa och liknande frågor är mycket viktiga att snart få goda svar på.

Stort forskningsintresse gäller även den svenska coronastrategin som fallstudie för det psykologiska försvaret. I det desinformationslandskap som uppstått i samband med pandemin har det stundtals varit svårt att avgöra skillnaden mellan desinformation och folkhälsopolitisk debatt. Covid-19-pandemin tydliggör de svåra gränsdragningar som finns beträffande bemötande av

informationspåverkan. Den kan därför tjäna som ett intressant område för att studera frågor som kontroll över internet, statens legitimitet och utövandet av demokratiska fri- och rättigheter.

Ur samhällsvetenskapligt perspektiv kan en mer omfattande studie med utgångspunkt i t ex Beethams grundläggande uppdelning av legitimitetens delmängder – överensstämmelse med legala och moraliska normer, och explicit samtycke – utformas som undersöker det psykologiska försvarets legitimitet på allvar. Samtidigt behöver kännedomen om antagonistiska hot och aktörer stärkas gällande metoder, inflytande i Sverige och utomlands, motiv och drivkrafter. En myndighet för psykologiskt försvar har god möjlighet att styra forskningen i rätt riktning.

Författaren är fil dr och forskare vid Totalförsvarets forskningsinstitut, där han arbetar med frågor om hybrida hot, psykologiskt försvar och vilseledning i digitala miljöer.

Noter

1. Treverton, Gregory F: ”An American View: Hybrid Threats and Intelligence” i Weissmann, Mikael; Nilsson, Niklas; Thunholm, Per och Palmertz, Björn (red): *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations*, I B Tauris, Bloomsbury Publishing, London 2021, s 36-45.
2. Nilsson, Niklas; Weissmann, Mikael; Palmertz, Björn; Thunholm, Per och Haggström, Henrik: ”Security Challenges in the Grey Zone – Hybrid Threats and Hybrid Warfare”, i *ibid*, Weissmann, Mikael m fl, s 1-18. Det europeiska excellenscentret för hybrida hot definierar dessa som ”action[s] conducted by state or non-state actors, whose goal is to undermine or harm a target by combining overt and covert military and non-military means”. Se: Hybrid CoE: *Hybrid threats as a phenomenon*, <https://www.hybrid-coe.fi/hybrid-threats-as-a-phenomenon/>, (2021-05-21).
3. Richey, Mason: ”Contemporary Russian revisionism: understanding the Kremlin’s hybrid warfare and the strategic and tactical deployment of disinformation”, *Asia Europe Journal*, nr 1 2018, s 101-13.
4. Tubin, Eino: *Förfäras ej. 50 år med det psykologiska försvaret – en biografi om en svensk myndighet*, Styrelsen för Psykologiskt Försvar, Stockholm 2003.
5. Petersson, Olof: *Medborgarna och det psykologiska försvaret*, MSB1229, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, Stockholm 2018.

6. *Myndigheternas arbete med psykologiskt försvar*, rapport 2017:5, Statskontoret, Stockholm 2017.
7. Paterson, Thomas och Hanley, Lauren: "Political warfare in the digital age: cyber subversion, information operations and 'deep fakes'", *Australian journal of international affairs*, nr 4 2020, s 439-54.
8. Bay, Sebastian: *Psykologiskt försvar – förebyggande i fokus*, FOI Memo 7349, Totalförsvarets Forskningsinstitut (FOI), Stockholm 2020; Pummerer, Lotte; Böhm, Robert; Lilleholt, Lau; Winter, Kevin; Zettler, Ingo och Sassenberg, Kai: "Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic", *Social Psychological and Personality Science*, 2021-03-19.
9. *Inrättande av Myndigheten för psykologiskt försvar*, Justitiedepartementet, kommittédirektiv 2021:20, Regeringskansliet, Stockholm 2021.
10. *Totalförsvaret 2021-2025*, Försvarsdepartementet, Prop 2020/21:30, Regeringskansliet, Stockholm 2020, s 129 ff. Informationsmiljön är den dimension av försvarets verksamhetsområde som fokuserar på information och kommunikation. Den är inte del av de fysiska domänerna (land-, hav-, luft-, rymd- och cyberdomänerna) men står i ett ömsesidigt påverkansförhållande dem emellan. För vidare resonemang kring informationsmiljön, se: *Doktrin för gemensamma operationer*, DGO20, Försvarsmakten, Stockholm 2020, s 108.
11. *En ny myndighet för psykologiskt försvar*, Justitiedepartementet, kommittédirektiv 2018:80, Regeringskansliet, Stockholm 2018; Op cit, *Myndigheternas arbete med psykologiskt försvar*, se not 6.
12. Projektet "Mythbusting i en ding ding värld?" vid FOI har utfört intervjuer med kommunikationsansvariga vid ett antal svenska myndigheter för att försöka förstå hur dessa utbildningsinsatser har påverkat organisationerna. Underlaget består av intervjuer mer kommunikationsansvariga vid Försvarsmakten, MSB, Polismyndigheten, Sveriges geotekniska institut, Skatteverket, SMHL, Svenska institutet, Totalförsvarets forskningsinstitut och Transportstyrelsen.
13. Jämför *Psykförsvarsutredningen: En ny myndighet för att stärka det psykologiska försvaret*, SOU 2020:29, Regeringskansliet, Stockholm 2020.
14. Pamment, James; Nothhaft, Howard; Agardh-Twetman, Henrik och Fjällhed, Alicia: *Countering Information Influence Activities: The State of the Art*, MSB1261, Lund University, Lund 2018.
15. Jämför op cit, *Psykförsvarsutredningen*, se not 13, 133 ff.
16. Peter, Fabienne: "Political Legitimacy", i Zalta, Edward N (red): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, Stanford 2017, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/legitimacy/>, (2021-05-2); Trondman, Mats och Lennartsson, Malin (red): *Auktoritet*, Bokförlaget Daidalos, Göteborg 2018; se även Ross, Alf: *Varför demokrati?*, Tidens Förlag, Stockholm 1948.
17. Se till exempel de många frågor om press- och yttrandefrihet som följde med införandet av EU:s utrikestjänsts *East Stratcom Task Force*. Ett typiskt exempel är europaparlamentarikern Esther de Langes (PPE) fråga till kommissionen den 6:e februari 2018 på just detta tema. Se Europaparlamentets diarienummer E-000721-18, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2018-000721_EN.html, (2021-09-07).
18. Ilshamar, Lars: *Offentlighetens nya rum: teknik och politik i Sverige 1969-1999*, Universitet, Örebro 2002. För en analys av övervakning och den moderna staten, se: Dandeker, Christopher: *Surveillance, power and modernity. Bureaucracy and discipline from 1700 to the present day*, Polity Press, Cambridge 1990. Om övervakning och demokrati, se: Haggerty, Kevin D och Samatas, Minas (red): *Surveillance and Democracy*, Routledge, New York 2010.
19. Det finns även andra möjliga delar av det psykologiska försvaret, t ex stöd till medieföretag och andra myndigheter, vissa infrastrukturella uppgifter etc. För ytterligare resonemang kring detta, se op cit, *Psykförsvarsutredningen*, not 13.
20. Op cit, Pamment, James m fl, se not 14.
21. Ördén, Hedvig och Pamment, James: *What Is So Foreign About Foreign Influence Operations?*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D C 2021.
22. Se t ex Chan, Man-pui Sally; Jones, Christopher R; Hall Jamieson, Kathleen och Albarracín,

- Dolores: "Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation", *Psychological Science*, nr 11 2017, s 1531-46; Pherson, Randolph H; Mort Ranta, Penelope och Cannon, Casey: "Strategies for Combating the Scourge of Digital Disinformation", *International journal of intelligence and counterintelligence*, 2020, s 1-26; Vraga, Emily K och Bode, Leticia: "I Do Not Believe You: How Providing a Source Corrects Health Misperceptions across Social Media Platforms", *Information, Communication & Society*, 2017.
23. Nygren, Thomas: *Fakta, fejk, fiktion: källkritik, ämnesdidaktik, digital kompetens*, Natur & Kultur, Stockholm 2019.
 24. Franke, Ulrik: *War by non-military means: Understanding Russian information warfare*, FOI-R--4065--SE, Totalförsvarets Forskningsinstitut, Stockholm 2015; Giegerich, Bastian: "Hybrid Warfare and the Changing Character of Conflict", *Connections: The Quarterly Journal*, nr 2 2016, s 65-72; Hellman, Maria och Wagnsson, Charlotte: "How can European states respond to Russian information warfare? An analytical framework", *European Security*, nr 2 2017, s 153-70; op cit, Weissmann, Mikael m fl, se not 1.
 25. Wangsson, Charlotte: "What is at stake in the information sphere? Anxieties about malign information influence among ordinary Swedes", *European security*, 2020, s 397-415.
 26. Ibid, s 410.
 27. Enkätundersökningen beskrivs närmare i avsnitt 3.1.
 28. Efter Sveriges Radios sändning *Vetenskapsradion: På djupet* den 9:e februari 2021 blossade en intensiv debatt upp om huruvida den granskning som reportrarna utförde var lämplig. Debatten breddades snabbt till att även innefatta bemötande av informationspåverkan generellt. Se t ex Gustavsson, Gina: "Allt som stör Sverigebilden är inte informationspåverkan", *Dagens Nyheter*, 2021-02-12, <https://www.dn.se/ledare/gina-gustavsson-allt-som-stor-sverigebilden-ar-inte-informationspaverkan/>, (2021-05-25).
 29. Op cit, *Psykförvarsutredningen*, se not 13, s 80.
 30. Jag använder begreppet synonymt med engelskans "misinformation". I vissa fall syns en försvenskad version av begreppet idag i svenskan ("misinformation"), men "vileledande information" anses här vara ett bättre begrepp. Se Lewandowsky, Stephan; Ecker, Ullrich K H; Seifert, Colleen M; Schwarz, Norbert och Cook, John: "Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing", *Psychological Science in the Public Interest*, nr 3 2012, s 106-31.
 31. Jämför Harris, Daniel W: "Intentionalism and bald-faced lies", *Inquiry*, 22 juni 2020, s 1-18; Uscinski, Joseph E och Butler, Ryden W: "The Epistemology of Fact Checking", *Critical Review*, nr 2 2013, s 162-80.
 32. Thomas, Elise; Thompson, Natalie och Wanless, Alicia: *The Challenges of Countering Influence Operations*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D C 2020; Jämför MSB:s definition, som är snarlik: <https://www.msb.se/sv/ammesomraden/msbs-arbete-vid-olyckor-kriser-och-krig/psykologiskt-forsvar/om-msbs-arbete-med-informationspaverkan/>, (2021-05-25).
 33. *Att möta informationspåverkan: Handbok för kommunikatörer*, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB, Karlstad 2018, s 7.
 34. Op cit, Ördén, Hedvig och Pamment, James, se not 21.
 35. Op cit, *Psykförvarsutredningen*, se not 13, s 80.
 36. Op cit, Thomas, Elise; Thompson, Natalie och Wanless, Alicia, se not 32.
 37. Op cit, Pamment, James m fl, se not 14, s 16 f.
 38. Op cit, Bay, Sebastian, se not 8; Wadströmer, Niclas; Gustafsson, David och Thunholm, Patrik: *Fejkade nyhetsbilder och verklig motståndskraft*, FOI Memo 6750, Totalförsvarets Forskningsinstitut, Stockholm 2019.
 39. För ett liknande resonemang på temat hybridkrigföring, se *Countering Hybrid Warfare*, Multinational Capability Development Campaign, MCDC, Shrivenham 2019.
 40. Se t ex <https://www.nato.int/cps/en/natohq/177273.htm>, <https://counterdisinfo.org> och <https://gcs.civilservice.gov.uk/publications/resist-counter-disinformation-toolkit/>, (2021-05-25). Nya rapporter kommer hela tiden ut.
 41. Op cit, Chan, Man-pui Sally m fl, se not 22.
 42. Op cit, Thomas, Elise, Thompson, Natalie och Wanless, Alicia, se not 32.
 43. Op cit, *Myndigheternas arbete med psykologiskt försvar*, se not 6, s 11.

44. *En ny myndighet för att stärka det psykologiska försvaret* Justitiedepartementet, Regeringskansliet, Stockholm 2020, s 75. Se också Försvarsmaktens egen uppdragsbeskrivning på <https://www.forsvarsmakten.se/sv/om-forsvarsmakten/darfor-finns-forsvarsmakten/>, (2021-09-13).
45. Roszbach, Niklas H: *Psykologiskt försvar: Avgörande för svensk försvarsförmåga*, FOI Memo 6170, Totalförsvarets Forskningsinstitut, Stockholm 2017, s 1. Jämför även op cit, *Psykförvarsutredningen*, se not 13, s 41 f, som anför samma definition. Jämför även *Försvarsmaktens Militärstrategiska doktrin*, ”Det allvarligaste hotet mot försvarsviljan i fred och kris är av främmande makt bedriven politiskt sanktionerad subversiv verksamhet såsom påverkan och vilseledning genom psykologisk krigföring”, *Militärstrategisk doktrin*, MSD 16, Försvarsmakten, Stockholm 2016 s 44. Denna artikel betraktar informationspåverkan som en form av psykologisk krigföring under fredstid.
46. Jämför op cit, *Psykförvarsutredningen*, se not 13, s 97 ff, 143.
47. Ett liknande resonemang förs i ibid, s 145.
48. Winther, Pontus: *Yttrandefrihetsgrundlagen och möjligheterna att möta påverkanskampanjer från främmande makt*, delrapport 2, Försvarshögskolan/CATS, Stockholm 2016, s 31 f.
49. Se t ex Kasurinen, Anton: ”Skjut en flyktig – gör världen en tjänst”, *Expo.se*, 2019-12-12, <https://expo.se/2019/12/skjut-en-flyktig-%E2%80%93-gor-varlden-en-tjanst>, (2021-05-25).
50. Janzon, Beatrice och Björkstén, Ulrika: ”Dold facebookgrupp oroar experter”, *Vetenskapsradion På djupet*, Sveriges Radio P1, 2021-02-09, <https://sverigesradio.se/avsnitt/1667811>, (2021-05-25).
51. Se t ex op cit Gustavsson, Gina, se not 28.
52. Op cit, *Psykförvarsutredningen*, se not 13, s 135 ff. Se även MSB:s webbplats för mer information om det svenska psykologiska försvaret, <https://www.msb.se/psykologiskt-forsvar> och <https://www.msb.se/sv/amnesomraden/msb-arbete-vid-olyckor-kriser-och-krig/psykologiskt-forsvar/msb-arbete-inom-ramen-for-psykologiskt-forsvar/>, (2021-05-25).
53. Så kallad ”content policing”, där innehåll på sociala medier görs till objekt för statlig styrning, har diskuterats bl a i Frankrike. Se Schechner, Sam: ”Global Regulators Race to Curb Silicon Valley”, *Wall Street Journal*, 2019-05-10, <https://www.wsj.com/articles/france-steps-up-global-tech-scrutiny-with-social-media-policing-11557478920>, (2021-05-25).
54. Op cit, Dandeker, Christopher, se not 18; Op cit, Trondman, Mats och Lennartsson, Malin, se not 16.
55. Badie, Bertrand: ”Legitimacy, Sociology of” i Smelser, Neil J och Baltes, Paul B (red): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pergamon, Oxford 2004, s 8706-9.
56. Ansell, Christopher K: ”Legitimacy: Political” i ibid, Smelser, Neil J och Baltes, Paul B, s 8704-6.
57. Jämför *Skyddet för den personliga integriteten: kartläggning och analys. Delbetänkande*, Integritetsskyddskommittén, SOU 2007:22, Regeringskansliet, Stockholm 2007.
58. Beetham, David: *The Legitimation of Power*, Palgrave, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 1991.
59. Op cit, Peter, Fabienne, se not 16.
60. Se t ex Dellmuth, Lisa Maria; Scholte, Jan Aart och Tallberg; Jonas: ”Institutional Sources of Legitimacy for International Organisations: Beyond Procedure versus Performance”, *Review of International Studies*, nr 4 2019, s 627-46; Dellmuth, Lisa Maria; Scholte, Jan Aart; Tallberg; Jonas och Verhaegen, Soetkin: ”The Elite-Citizen Gap in International Organization Legitimacy”, *American Political Science Review*, 2021-08-27, s 1-18.
61. Rothstein, Bo: *Creating Political Legitimacy: Electoral Democracy versus the Quality of Government*, QoG Working Paper No 2008:2, Social Science Research Network, 2008.
62. Jämför op cit, Wagnsson, Charlotte, se not 24.
63. Särndal, Carl-Erik och Lundström, Sixten: *Estimation in Surveys with Nonresponse* (reprint), Wiley, Chichester 2006. Teknisk rapport från SCB finns tillgänglig från författaren på förfrågan.
64. Se t ex SOM-undersökningen och Wedebrand, Christoffer: *Allmänheten och totalförsvaret: resultat från en enkät utskickad hösten 2018*, FOIR--4771--SE, Totalförsvarets Forskningsinstitut, Stockholm 2019.

65. ISOM-undersökningen ställde t ex frågan om Försvarsmakten ska bistå polisen i arbetet mot grov kriminalitet. Detta diskuteras i Bjereid, Ulf; Berndtsson, Joakim och Ydén, Karl: "Starkt stöd för att sätta in militär mot grov kriminalitet", DN Debatt, *Dagens Nyheter*, 2021-06-07.
66. Godkännande av Etikprövningsmyndigheten 2020-01-30, dnr 2019-05652.
67. Op cit, Wedebrand, Christoffer, se not 64, s 17.
68. Se t ex granskningen av *Oneworlds* artikel från den 20:e januari 2021: "Sweden doesn't need to join NATO to be a security threat to Russia", <https://euvsdisinfo.eu/report/sweden-supports-nato-in-hope-of-exercise-hegemony-over-the-lands-of-greater-scandinavia>, (2021-09-13).
69. Op cit, *Psykförsvarsutredningen*, se not 13, s 150.
70. *Ibid*, s 97 ff, 143.
71. Det bör också tilläggas att svarsfrekvenserna kunde ha sett annorlunda ut om respondenterna hade fått ta del av ytterligare information i form av en sk vinjett. Nackdelen med vinjetter är att det är svårt att förmedla information om normativa frågor utan att samtidigt påverka respondenternas svar. Detta är särskilt graverande i en enkätstudie där det inte finns någon chans att kommunicera direkt med respondenterna. Det beslutades därför att avstå från vinjetter. Jämför dock Watson, Hayley; Finn, Rachel L och Barnard-Wills, David: "A Gap in the Market: The Conceptualisation of Surveillance, Security, Privacy and Trust in Public Opinion Surveys", *Surveillance & Society*, nr 2 2017, s 269, som diskuterar operationaliseringen av integritetsbegreppet i enkätundersökningar och som förordar användandet av vinjetter.
72. Teknisk artikel finns tillgänglig på förfrågan från författaren.
73. Det bör noteras att så inte sker idag och att stor vikt fästes vid upprätthållandet av statens legitimitet, tillit, press- och yttrandefrihet redan i den Mossbergska utredningen från 1953, såväl som i 2020 års *Psykförsvarsutredning*.
74. Ovanstående resonemang bygger på Welsh, Brandon och Farrington, David: *Kameraövervakning och brottsprevention: En systematisk forskningsgenomgång*, rapport 2007:29, Brottsförebyggande rådet, Stockholm 2007; och Svenonius, Ola: *Sensitising Urban Transport Security: Surveillance and Policing in Berlin, Stockholm, and Warsaw*, Stockholm University, Stockholm 2011, s 327 ff.
75. "Utredare vill se modernare kameraövervakningslag", *Security User Sverige*, 2016-04-05, <http://www.securityuser.com/se/news.asp?newsid=8723>, (2021-05-25).
76. Svenonius, Ola: "Legitimering av övervakning i lokal säkerhetspolitik", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 3 2017, s 465-503.
77. Op cit, Bay, Sebastian, se not 8; Op cit, *Psykförsvarsutredningen*, se not 13.
78. Goold, Benjamin J: "Privacy rights and public spaces. CCTV and the problem of the 'unobservable observer'", *Criminal Justice Ethics*, 2002, s 21-27; Norris, Clive; Moran, Jade och Armstrong, Gary: *Surveillance, Closed Circuit Television and social control*, Ashgate, Aldershot 1999; Lomell, Heidi M: *Selektive overblik: En studie av videoövervakningspraktis*, Universitetsforlaget, Oslo 2007.
79. *Ibid*, Lomell, Heidi M.
80. Koskela, Hille: "'Cam Era'. The contemporary urban Panopticon", *Surveillance & Society*, nr 3 2003, s 292-313.
81. Smith, Gavin: *Opening the Black Box: The Everyday Life of Surveillance*, Routledge, New York 2012.
82. *Ibid*, s 4 f.
83. Cormac, Rory och Aldrich, Richard J: "Grey Is the New Black: Covert Action and Implausible Deniability", *International Affairs*, nr 3 2018, s 477-94.
84. Op cit, Pamment, James m fl, se not 14.
85. Tong, Chau; Hyungjin, Gill; Li, Jianing och Valenzuela, Sebastián: "'Fake News Is Anything They Say!' – Conceptualization and Weaponization of Fake News among the American Public", *Mass communication & society*, nr 5 2020, s 755-78.
86. MacCarthy, Mark: "Transparency Requirements for Digital Social Media Platforms: Recommendations for Policy Makers and Industry", Working paper of the Transatlantic Working Group on Content Moderation Online and Freedom of Expression, University of Pennsylvania, Philadelphia 2020; Rosenberger, Laura och Gorman, Lindsay: "How Democracies Can Win the Information Contest", *The Washington quarterly*, nr 2 2020, s 75-96.